

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ - И И О З

До проф. д-н Вал. Златанова –
Председател на научно жури при ИИОЗ – БАН

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Нено Димов – ВТУ, Софийски Университет
„Св. Кл. Охридски“, член на Научно жури за присъждане
на научна степен „Доктор на науките“ при ИИОЗ – БАН

относно: разработения, обсъден и насочен за публична защита дисертационен труд от доц. д-р Анна Ив. Мантарова на тема „ЕКОЛОГИЧНИ РИСКОВЕ В ТРАНСФОРМИРАЩОТО СЕ ОБЩЕСТВО“.

I. Оценка на процедурата по откриването и публичната защита на дисертационния труд

Оценката на процедурата по защитата на дисертационния труд на тема „Екологични рискове в трансформиращото се общество“, представен от доц. д-р Анна Ив. Мантарова, е разписана в чл.12, на ЗРАС. На това основание процедурата е следната: На 11.III.2014 г. със Заповед на Директора на ИИОЗ, е проведено обсъждане на предложения проект на дисертационен труд от доц. д-р А. Мантарова, с участие на външни експерти, за присъждане на научна степен „доктор на науките“. В резултат на приетото решение, следва нова Заповед на Директора на ИИОЗ, за откриване на процедура по защита на дисертационния труд. Със Заповед РД 09 – 202/28.03.2014 г. е назначен състава на научното жури. На 01.IV.2014 г. се проведе първото заседание на журито, на което бяха избрани – председател и рецензенти (Вж. Протокол № 1). Научното жури прие решение, публичната защита на дисертационния труд да се проведе на 29.IV.2014 г. Следователно формалните изисквания по защитата на научния труд за присъждане на научна степен „доктор на науките“ на доц. д-р А. Мантарова са изпълнени.

В чл. 12 на ЗРАС се съдържа императивно изискване, че „научната степен "доктор на науките" се придобива от лице с образователна и научна степен "доктор". На Анна Мантарова през 1986 г., след успешна защита на дисертация на тема „Теоретико-методологически предпоставки на социологическото изследване на социалните отклонения“ е присъдена научна степен „доктор“ в Института по социология при БАН. Не са констатирани съдържателни повторения между представения труд за „доктор на науките“ и извършеното изследване за присъждане

на научната степен "доктор" (чл.12, ал.4 от ЗРАС). В резултат на това са спазени всички законови изисквания по процедурата за присъждане на научната степен „доктор на науките” на доц. д-р Анна Ив. Мантарова.

II. Оценка на дисертационния труд на тема: „Екологични рискове в трансформиращото се общество” и автореферата на доц. д-р А. Мантарова.

II.1 Актуалност и структура на изследването

Извършеното научно изследване от доц. д-р А. Мантарова е в обем от 338 стр, текст, в т.ч. 13 стр. увод 16 стр. заключение, 13 стр. използвана литература и източници на емпирична информация. В текста са приложени 43 фигури и 39 таблици. Темата на дисертационния труд „Екологични рискове в трансформиращото се общество“ е актуална и необходима за развитието и организацията на обществото в два разреза – теоретико-методологичен и приложно-управленски. Изходен принцип в изследването е усложняващата се динамика на взаимодействието „природа-общество“, в което асиметрията и разломите нарастват. Те са източникът на рискове, които трябва да се изследват и оценяват системно, поливалентно и интердисциплинарно. Вторият важен акцент е логичното свързване на екорисковете с устойчивото развитие и социо-трансформациите на макроравнище. Или устойчивото развитие е функционалната връзка между екологични рискове и макротрансформации. Тази триада (базова теоретична конструкция), възприета от А. Мантарова, позволява да реши поставените задачи коректно и целесъобразно.

Разработеният дисертационен труд е структуриран в три глави, увод и заключение. Структурата е оригинална, иновативна и целенасочена. Използваният методичен апарат е съвременен, с широки разрешителни възможности, и прецизно използван от автора при анализите, оценките и обобщенията. Целта е формулирана ясно, но мисля, че към нея следва да се добави и ключовото понятие екологична култура, като коректив на осъществяващата се в България социална макротрансформация. Всъщност това е един от фокусите на изследването. Дефинираната теза е точна и реална: „Социалната ситуация се доминира от социални процеси и факти...което пречи на последователното и трайно редуциране на екологичните рискове“ (с.16). Приложенията – таблици и фигури, са оригинални и свързани с конкретния анализ на екологичните взаимодействия, рискове и трансформации. *От тази гледна точка съдържанието и методичния подход на представената дисертация могат да се оценят като решаване на важен научно-приложен проблем, а постигнатите резултати отговарят на съвременните постижения и представляват реален принос в науката (Вж. ЗРАС, чл.12, ал.3).*

II.2. По съдържанието на дисертационния труд

Върху съдържанието на дисертационния труд, неговата конкретност и обхватност, оказват влияние проведените 4 национално представителни емпирични социологически изследвания с прякото участие на доц. д-р А. Мантарова. В тях главни акценти са рисковете, евроинтеграция, устойчиво развитие и екологична култура.

В първа глава е разработена методологията на изследването. Възприетата последователност на анализа е логична. Правилно в началото се изяснява съдържанието на понятийния апарат, като специално внимание е отделено на категорията „риск“. А. Мантарова познава детайлно най-авторитетните публикации и теории в областта на риска и екологичния риск, като извършва целенасочен сравнителен анализ. На тази основа, тя предлага нова дефиниция на категорията „екологичен риск“, в която вероятността е едно от универсалните свойства в поведението на сложни системи. Обосновано се предлага необходимостта от извършване на преход от антропоцентрична към биоцентрична култура на трансформиращото се общество (с. 31), характеризирани са видовете рискове, изяснен е процеса на пространствено наслагване на традиционни рискове и генерирането на нови, както и необходимостта от перманентен социален контрол при рискови ситуации.

С основание е отделено внимание на съдържателната страна на концепцията за дълбочинната екология, предложена от норвежкия философ Ар. Наес (с.62). Тя е разработена като алтернатива на нарастващата „ескалация на нарушаване на околната среда“. Дълбочинната екология е базирана на два вектора – системния подход към земната реалност и хипотезата Гея. В резултат на това се достига до необходимостта от използване на нов, интегрален модел за възприемане на света в който живеем, вкл. и при анализа и оценката на динамичните природно-социални системи от различен мащаб. Идеята за преход към комплексно изследване на динамичните природно-социални системи е съвременна и оригинална, защото поставя на преоценка отговорите на такива фундаментални въпроси като „защо“ и „как“ живеем (с.64). От тук следва важния извод, че съвременната икономика не отчита нарастващите екологични щети, че не се използват актуални индикатори, което причинява социална дезинтеграция и „много драматични и вредни последици“ (с. 65). Други свойства на хипотезата Гея са холизъм и екоцентризъм, които следва да заменят доминиращите отношения на антропоцентризъм и индивидуализъм. Предложените 8 принципа на дълбочинната екология представляват нова и неотменима програма за отношение, поведение и действие на човека към земната природа и среда за живот. Подробно са представени и критичните оценки на редица изследователи към дълбочинната екология.

Екологичните рискове в трансформиращото се общество основателно са свързани с новия глобален модел за съхраняване на човешката цивилизация, определян като устойчиво развитие. Предложен е хронологичен преглед на идеите за устойчиво развитие. Много ценен е анализа за измерителите (индикаторите) за устойчиво развитие. С приложно значение са предложените характеристики за интегрални показатели, измерващи устойчивото развитие, като екологичен отпечатък, барометър на устойчивостта, подходите PSR и PSIR. Въпросът за показателите измерващи устойчивото развитие, обаче остава дискуссионен. Анализът завършва с предлагане от доц. д-р А. Мантарова на нов, системен модел за оценка на екологичния риск в периода на трансформация на българското общество (с. 118).

Втора глава изследва макротрансформацията в България след 1990 г., като социо-културен контекст на екологичните рискове. В поредица емпирични изследвания се констатира, че социалната ситуация в страната е кризисна. Безработицата и взривното нарастване на престъпността са устойчиво доминиращите фактори за кризисната ситуация, както и социалните и икономическите ефекти от извършената реформа в страната. Основните акценти са: нелегитимното преразпределение на националното богатство, ниският дял чуждестранни инвестиции в националната икономика в сравнение с другите страни от Източна Европа, компромиси и пренебрегване на императивни екологични стандарти към замърсяващи природната среда производства и кризата във всички сектори на националното стопанство. Проследяват се извършените промени в политическата организация и институции на страната. Показан е резкия спад в ефективността на съдебната система, което „...довежда до непознато в практиката на никоя цивилизована страна съотношение между регистрирани и осъдени престъпления“ (с. 155). Всъщност резултатите от извършените социологически проучвания показват, че процесът на аномия е обхванал всички структури и институции в България. Тази характеристика за обществото продължава и след 2007 г. От тук А. Мантарова прави важния извод, че липсата на действаща и ефективна институционално-нормативна система е причина за невъзможността от качествено управление на екологичните рискове.

Задълбочено е анализиран процеса на културната трансформация в страната. Извършена е смяна на ценностно-нормативни образци на етатическия егалитаризъм с тези на индивидуалисткия либерализъм. Екологичните рискове в обществото се дължат и на нарастващите пространствени неравенства в националното пространство, които са проследени на равнище NUTS 2 в България. По територията на страната протичат деструктивни процеси – на преразпределение на човешките ресурси, на задълбочаваща се депопулация, на усилване на контрастите между

„център и периферия“, на продължаващо намаление на броя на населението и силно влошаване на възрастовата структура. От извършения анализ на динамичните макротрансформации в страната след 1990 г., се установява тежка и непредвидима за близкото бъдеще ситуация. Тя налага приемане на спешни, научно-обосновани мерки и действия за социално-икономическото развитие на България на национално, регионално и локално равнище.

Анализът на *трета глава* започва с разкриване и оценяване на екологичната ситуация в началото на макротрансформациите в българското общество. Последователно се характеризира качеството на атмосферния въздух, на водите и битовите отпадъци в регионален разрез. Авторът на изследването не приема голф-политиката за превръщане на защитени природни местности в „зелени пустини“, противопоставя се на масовата сеч на горите, което е „път към екологична катастрофа“, на масовото строителство на ветрогенератори и фотоволтаици, които ограничават хабитатите на дивите животни, на приложението на геохимични методи при добива на метални суровини, увеличаващия се брой кариери за добив на неметални суровини. Тази ситуация увеличава динамиката и интензитета на екологичните рискове по територията на България, без изградена надеждна система за мониторинг и управление (с.225). През 90-те години на XX в. от проведените анкетни проучвания се установява силно критично отношение на гражданите към екологичните проблеми, след което настъпва промяна в позицията и отново критична позиция след периода 2005 – 2007 г. Интересни и важни за плановата и управленската практика са получените резултати по възрастови групи на анкетираните и изведения „коефициент на Крамер“. Те разкриват висока чувствителност на обществото към състоянието на околната среда и ограничената и намаляваща култура за оценка на ситуацията. С приносен характер е интерпретацията за детерминираността на рисковете и изведените „нови детерминанти“ на екологични рискове. От тук е направен логичния преход за нова екологична култура на обществото и са определени нейните съдържателни координати. А. Мантарова обосновава предлага ново дефиниране на категорията екологична култура (с. 245), формирана от два сегмента – съзнание и поведение. И тук се установява травмирация проблем, че над 20,0% от анкетираните, не могат да дефинират самостоятелно нито един екологичен проблем на нашето съвремие. Всъщност от проведените представителни национални изследвания се разкрива, че екологичната култура става все по-ограничена, фрагментарна и непълна за качествена промяна в отношението, поведението и действията на човека към средата в която и чрез която живее и се развива. Липсва и реална оценка на гражданите към ранжирането на екологичните проблеми. С приложно значение са резултатите от проследяването на свързаността между екологични рискове –

социални неравенства, дейности генериращи рискове в обществото (незаконно строителство, изграждане на големи туристически комплекси в защитени територии по българското черноморско крайбрежие) и преди всичко извода, че „...характерът на икономическата система има ключово значение за екологичните рискове“ (с. 262). Подробно са оценени ефектите от приложението на програмата за опазване на околната среда на ЕС „НАТУРА 2000“ в България, програмата за развитие на селските райони и нейните екологични стандарти.

В *заключението* е предложена логична класификация на екологичните рискове, направен е извода за възприемане на обществото като сложна и динамична екосистема, изведен е алгоритъм за описание на екологичните рискове, установени са съществуващите детерминационни зависимости, разкритата аномия в обществото по отношение на природната и социалната среда. Всъщност, тук са дадени решенията на формулираните задачи в началото на изследването. Те са коректно описани и обяснени.

III. Оценка на научните приноси в дисертационния труд

Научните приноси в изследването могат да се групират в три направления: теоретико-методологични, емпирико-диагностични и приложни. Оценката ми за тях е следната:

- Изследван е изключително актуален проблем на социо-културното и икономическото развитие на България - с методологично и приложно значение. Изследването е завършено, като получените резултати са следствие от обработената огромна по обем емпирична информация и извършения иновативен анализ;
- Обоснован и приложен е нов теоретичен модел за изследване на екологичните рискове в трансформиращото се общество, базиран на триадата „екорискове – устойчиво развитие – макротрансформации и управление“;
- По нов начин са дефинирани фундаментални категории като „екологичен риск“, „екологична култура“ и е защитена тезата за необходимостта от преход към формиране на нова екологична политика в страната;
- Получените резултати са коректни и имат приложно значение за плановата и управленската практика в България, както и за подготовката на кадри с висше образование по социология, регионално развитие и регионално управление.

IV. Критични бележки по дисертационния труд

Критичните бележки върху структурата и съдържанието на извършеното изследване могат да се обобщят в следните направления:

1. Основните раздели (глави) на дисертационния труд следва да завършват с по-конкретни обобщения и изводи, за да се открият релефно приносите и получените резултатите от автора;
2. Теоретико-методологичните основи на изследването съдържат известни непълноти – например не са използвани по-големите разрешителни възможности на нелинейния анализ, необходима е по-пълна обосновка на използвания подход

при проследяване на макротрансформационните процеси в областта на аграрния сектор, пазара на труда и известно подценяване на индустриалния сектор;
3. Допуснати са известни повторения в текста и някои стилови неточности.

V. Справка за научното творчество на доц. д-р Анна Мантарова

Доц. д-р Анна Мантарова започва научната си кариера като редовен докторант към Института по Социология на БАН, секция „Социология на управлението“. Успешно защитава научната степен „доктор“ и от 2001 г. е избрана за доцент в секция „Глобално и регионално развитие“. След 2005 г. е избрана за ръководител на секция и до сега участва в управлението на ИИОЗ. Успешно ръководи докторанти и е избрана за гост-преподавател във ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ и Лесотехническият университет. Участвала е в над 20 национални и регионални изследователски проекта. Съставител е на 9 научни сборника. Публикува резултати от проведени изследвания в авторитетни чуждестранни сборници и реферирани научни списания. Нейни трудове са цитирани от чуждестранни автори. Публикациите ѝ за последните 10 години (2003 – 2013 г.) са над 50. Доц. д-р Анна Мантарова владее английски, френски и руски език. Тя е утвърден и признат изследовател, ръководител на национални изследователски проекти и притежава висока професионална компетенция и ерудиция.

VI. По автореферата приложен към дисертационния труд

Авторефератът е в обем от 58 стр. текст. Структурата и съдържанието съответстват на дисертационния труд.

VII. ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Разработеният и представен за публична защита дисертационен труд на тема „ЕКОЛОГИЧНИ РИСКОВЕ В ТРАНСФОРМИРАЩОТО СЕ ОБЩЕСТВО “ от доц. д-р Анна Ив. Мантарова е оригинално научно изследване, посветено на изключително важен проблем – с методологично и приложно значение. Обоснована и приложена е иновативна методология. С извършеното изследване А. Мантарова доказва притежаването на високи умения и компетенции за извършване на самостоятелни научни изследвания, разширява и допълва методически подходи, обосновано дефинира съдържание на фундаментални научни категории, които сполучливо прилага в своите научни трудове. Тя се ползва с авторитет сред международната научна колегия в Сърбия, Македония, Полша, Германия. Резултатите от научните изследвания и особено на дисертационния труд имат и приложно значение. Считаю, че с предложения дисертационен труд и резултатите от творческата дейност на А. Мантарова са изпълнени императивните изисквания на чл. 12 и чл. 13 от ЗРАС и може да получи законно научната степен „доктор на науките“.

На тези основания предлагам на членовете на уважаемото научно жури, да присъди научната степен **„доктор на науките“ на доц. д-р Анна Иванова Мантарова.**

11. IV. 2014 г.

Рецензент:

/ проф. д-р Нено Димов/